

יהודי מארוקו וההתארגנות הציונית בשנים 1900–1948

מאת צבי יהודה

הפעילים הציונים שהקימו את האגודות הציוניות הראשונות במארוקו בעשור הראשון של המאה העשרים נחפזו לחזות את התפשטותה המהירה של התנועה הציונית בארצם. אך עם העמקה הפעולה והתארכותה התברר להם עד כמה רחוק חזונום זה מן המציאות. במכתבו הראשון לנשיא ההסתדרות הציונית, ד"ר תיאודור הרצל, במארכס 1903, הביע נשיא אגודת 'אהבת ציון' מאספי, הרב מאיר ברששת, את ביטחונו, 'כי עד מהרה תפתח ותתפשט הציונות בקרב כל עדתנו פה, ובלתי עמל רב חתקע יתדה בכל ערי מארוקו'. אך ביולי 1922 נחלף ביטחונו ביאוש, עקב אי יכולתו להפיץ את הציונות בקרב יהודי המקום. וכך הוא כתב למחלקה לארגון של ההסתדרות הציונית:

מצטער מאד להודיע כי אמנם מצב הציונות פה ברע הוא מאד מאד ואם לא נחיש לכוננו, לסעדו ולהקימו, עד מהרה יפול בנופלים, וכל המרץ והעבודה הרכה אשר לה פורתי והקדשתי כל כחתי במשך שנים רבות (משנת תרס"ד)² למען הציב יד להציונות אצלנו פה, את הכל ישא רוח חלילה...³

מה הביא לשינוי קיצוני זה בהערכת נכונותה של יהדות מארוקו להצטרף לתנועה הציונית ולפעול במסגרתה?

הרב ברששת מאספי, פעילים ציונים אחרים ושליחי המוסדות הלאומיים שבאו למארוקו בשנות העשרים ובראשית שנות השלושים, נטו לנמק את הקשיים ברתמת יהודי מארוקו לחברות בארגון הציוני ולפעולה בו, בגורמים הקשורים ביהודי מארוקו

- 1 עיין: הארכיון הציוני המרכזי בירושלים [להלן: אצ"מ], Z1/343, מכתב מאהבת ציון לתיאודור הרצל מתי' באדר תרס"ג (17.3.1903). פיזור שלי - צ"י. דברים בנוסח דומה כתב גם 'הלוי, בשם 'האגודה הציונית בפאס וצפרו', ללשכת ההסתדרות הציונית בלונדון כ"ד בספטמבר 1920 (עיין: אצ"מ Z4/2669): 'Eh bien il faut avoir en rue que les israélites du Maroc sont en majeure partie pour Sion, et si on leur donnait la liberté d'action, ce pays serait d'une grande ressource pour notre mouvement national, sans exagère on peut compter sur 50-60 mille sionistes qui laisseraient bien des centaines de mille de francs menseuellement...'
- 2 צ"ל: תרס"ג. השווה בהערה הקודמת, המכתב ממארכס 1903.
- 3 עיין: אצ"מ Z4/4542, מכתב מכ"ח בתמוז תרפ"ב (24.7.1922).

עצמם. נראה היה להם כי יהודי מארוקו 'בורים' בציונות⁴, 'נעדרים' דגש לאומי⁵ וחסרי יכולת לארגן ולהנהיג את הפעולה הציונית⁶. כדי לתקן מצב זה ולהביא למעורבות רחבה של יהודי מארוקו בארגון הציוני, דרשו הפעילים הציונים במארוקו ממסודותיה המרכזיים של התנועה הציונית לשלוח שליחים שיארגנו את הפעילות הציונית⁷, ולהגביר

4 עיין למשל: אצ"מ Z4/2731, מכתב מהוועד הציוני בטנג'יר ללשכת ההסתדרות הציונית בלונדון מה-15 באוגוסט 1921; שם, מכתב מ' בן-ג'ו' מטנג'יר ללשכת ההסתדרות הציונית בלונדון מה-9 ביולי 1922; שם, מכתב מ' אונכות מטנג'יר ללשכת ההסתדרות הציונית בלונדון מה-16 במאי 1924; 'Una Carta Sentidísima de Haim J. Toledano', *Renacimiento de Israel*, 20 marzo 1924; pp. 1-2, 1925; אצ"מ Z4/3245, מכתב מ"ס כהן מתטואן למחלקה לארגון מה-6 ביולי 1927; שם, מכתב מ"י קסטל מלאראג' למחלקה לארגון מה-21 במארס 1927; KKL5/780, מכתב מא' טורק מקזבלנקה ללשכת הקק"ל בירושלים מה-31 באוקטובר 1933; *L'Avenir Illustré*, 17 déc. 1926, p. 2.

5 עיין: אצ"מ Z4/2542, מכתב מ' ברששת למחלקה לארגון מ"ח בתמוז תרפ"ב (24.7.1922); KKL5/473, מכתב מ"י כהן מטנג'יר ללשכת הקק"ל בפאריס מה-17 בדצמבר 1929; KH4C/689, מכתב מגב' ססיה ארליך להנטקה מה-24 באפריל 1934.

6 ד"ר אריאל בן-ציון, השליח הראשון שנשלח על ידי ההסתדרות הציונית למארוקו, כתב מטנג'יר ב-27 במאי 1921 ללשכת קרן היסוד בלונדון: 'הצרה היא כאן שאין רגש האחריות באנשים הללו מפותח לגמרי ואין כח שום בריה לארגנם באמת. אבל מה אפשר לדרוש מאנשים שאינם ציונים כלל וכלל' (עיין: אצ"מ KH1/67/1). דעה דומה הביע בן-ציון גם בעת שליחותו השנייה למארוקו הספרדית בסוף שנת 1927. ועיין: אצ"מ KKL5/475, מכתב מ"י כהן מטנג'יר ללשכת הקק"ל בפאריס מה-17 בדצמבר 1929; Z4/3245, מכתב מ"י קסטל מלאראג' למחלקה לארגון בלונדון מה-21 במארס 1927.

יונתן טורש, בא-כוח ההסתדרות הציונית במארוקו בשנים 1924-1940, השיב להנהלת הקק"ל על בקשותיה להרחיב את פעולת הקק"ל במארוקו, כי אין למצוא בין יהודי מארוקו אנשים המסוגלים לפעול יחד, וכי אין יהודי מארוקו מסוגלים לנהל פעולה ארגונית שיטתית (עיין: אצ"מ Z4/2011; KKL5/456, מכתב י' טורש ללשכת הקק"ל בשטרסבורג ובירושלים מן ה-27 בפברואר 1925, ה-16 במארס 1925 וה-12 במאי 1925).

בדין וחשבון פנימי של המחלקה לארגון של ההסתדרות הציונית בנושא הציונות במארוקו הספרדית ובטנג'יר (1927) נכתב בין השאר: 'What we have here is a more primitive state of affairs than that prevailing in Tunis. There is not a single Zionist society, to say nothing of a Federation. All the work is done by a number of individuals, mostly young men who are zionists heart and soul, know Spanish and French, are businessmen and clerks and do mostly work for the K.K.L. and a little for Shekalim... Though fully realising the difficulties, we have been endeavouring to induce them and found a federation or at least a committee for the whole of Spanish Morocco. So far, we have not been successful, not merely because it was solely done by correspondence, but because we see now how absurd it is to expect Spanish Jews to show any sense of organisation' (אצ"מ Z4/3245).

7 עיין: אצ"מ Z4/2542, מכתב מ'אהבת ציון' מאספי לראשי הוועד הפועל הציוני, כ' בחשוון תרפ"א (1.11.1920). אגודת 'אהבת ציון' נימקה את הצורך בשליח במילים אלה: 'בראותנו, לצערנו, כן גם אחרי התלטת "סן רימו" עוד לב רוב אחינו במדינתנו נרדם וקפוא בנוגע לחיחנו, תרבותנו וכו'

את אמצעי התעמולה על ידי הוצאתה לאור של עיתונות של הארגון הציוני המקומי.⁸ מוסדותיה המרכזיים של התנועה הציונית, אשר ביקשו לחזק את הארגון הציוני במארוקו, גילו נכונות להיענות לדרישותיהם אלה של ציוני מארוקו. אולם לאחר שנשלחו שליחים ונוסד על ידי הקבוצה הציונית בקזבלנקה ביטאון בשפה הצרפתית *L'Avenir Illustré* ('העתיד המצויר'), גם אז לא גדלה פעילותם של יהודי מארוקו בארגון הציוני.⁹ כישלון האמצעים הללו הניע את הפעילים הציוניים במארוקו לצאת למאבק על מנת להביא לריפורמות בחינוך היהודי ולמודרניזאציה בחיי הקהילה. לדעתם היה זה צעד ראשון והכרחי להכשרת יהודי מארוקו לקבל את הציונות כתנועה לאומית-מדינית ולהשתתפות בפעולה הציונית.¹⁰ פעילות זו הסיטה את הארגון הציוני במארוקו ממישור הפעילות הציונית אל מישור הפעילות הקהילתית, ועודרה בשל כך את הסתייגותם של

אמרגו לחדש הצעתנו... כי ישלחו למדינתנו איש נלבב ומסור להמטרה, לעשות תעמולה ולעודר לב אלה, כמעט עוד אינם יודעים מאומה מכל ההנה ומתרחש בעולם היאודים... ובטוחים אנחנו שאם כה יעשו, במהרה תהינה התוצאות מוצלחות מאד... על דרישה זו חוזרת האגודה מאספי במכתביה למחלקה לארגון מד' בתמוז חרפ"ב (30.6.1922) ומכ"ח בתמוז חרפ"ב (24.7.1922); שם, ועיי': אצ"מ ZA/325, מכתב ממ"י בן-גיגי ממליליה ללשכת ההסתדרות הציונית בלונדון מה-23 באוקטובר 1927; S25/625, דין-חשבון שבועי של א' בן-ציון על פעילותו בתטואן מה-10 בינואר 1928, KKL5/473, 'תזכיר להנהלת מחלקת התעמולה על המצב במרוקו' מג' בסיון חר"ץ (30.5.1930); KKL5/564, מכתב מגב' פ' וייל מפאריס ללשכת הקק"ל בירושלים מה-18 בינואר 1932.

8 עיי': אצ"מ KH4C/690, מכתב מר"י בנאואראף מקזבלנקה ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-7 באפריל 1926; KKL5/455, מכתב מהרב י"מ טולידאנו מטנג'יר למ' אוטישקין בירושלים, ב' באייר חרפ"ז (4.5.1927), שבו הוא מציע לייסד במארוקו עיתון עברי שיכלול תעמולה על ארץ ישראל והקק"ל; ZA/3245, מכתב ממ"ס כהן מתטואן למחלקה לארגון בלונדון מה-6 ביולי 1927; שם, דין-חשבון פנימי של המחלקה לארגון על מארוקו הצרפתית, ללא תאריך [1927]; KKL5/780, א' טורק, 'דין-חשבון משליחותי', תל-אביב, 9 ביולי 1934. טורק, שהגיע בשליחות הקק"ל למארוקו, הציע: 'להוציא עתון מיוחד בשפה היהודית-ערבית שיפיץ קצת את רעיונותינו בין אלה שאינם יודעים עדיין לשלוט בשפה אירופאית ושמהים אחוז הכי גדול של יהודי מרוקו...'. עיי': אצ"מ ZA/3603, מכתב ממ"י אונכות מטנג'יר למחלקה לארגון בלונדון מה-28.6.1927.

9 במכתבו זה כותב אונכות, הפעיל הציוני המרכזי בטנג'יר: 'Ils sont plusieurs les délégués sionistes qui ont visité Tanger. C'est d'abord le Dr. Bension, en suite le Dr. Halpern qui a fait un long séjour, Me Corcos, M. Thursz qui a été parmi nous à diverses reprises. Vous devez avoir leurs rapports en mains. Ils ont dû vous signaler les difficultés du travaux sionistes à Tanger. Les resultats pratiques obtenus jusqu'à present sont loin d'être en rapport avec l'effort déposé' עיי': אצ"מ ZA/3259, מכתבים ממ"י אונכות מטנג'יר למחלקה לארגון בלונדון מה-26 באפריל 1927 ומן ה-20 בנובמבר 1927. אונכות מציע להניח לכל פעולה אחרת ולהתרכז בפעילות למתן חינוך לאומי. ועיי': 15 avr. 1927, pp. 4-5; 29 avr. 1927, pp. 5-6; 6 mai 1927, p. 5 *L'Avenir Illustré*, 17 déc. 1926, p. 2; 'תזכיר להנהלת מחלקת התעמולה על המצב במרוקו', ג' בסיון חר"ץ (30.5.1930).

מוסדותיה המרכזיים של ההסתדרות הציונית. ולא עוד אלא שלפי התיעוד שבידינו היתה לכך השפעה מצומצמת בלבד על רתימתם של יהודי מארוקו לארגון הציוני ולפעולה בו בשנים 1925-1935.¹¹

ד"ר שלמה א' נכון, איש המחלקה לארגון של ההנהלה הציונית, אשר ביקר במארוקו ערב הקמת מדינת ישראל, ביקש לעמוד על מידת הכשרתה של יהדות מארוקו להיקלט ביישוב החדש בארץ ישראל. בדין-דעתו שהגיש למוסדותיה המרכזיים של ההסתדרות הציונית הוא זדע להבחין בין הזיקה המסורתית לארץ ישראל והרצון העז לעלייה, שהיתה נחלתו של רובו הגדול של הציבור היהודי במארוקו, לבין ההזדהות הרעיונית עם התנועה הציונית והנסנות למעורבות בארגון הציוני, שהיתה נחלתו של מיעוט קטן בלבד מבני הקהילה. ואלה דבריו:

גם בלי להעריך פחות מדי את מה שביצעו ציוני מרוקו והמורים, או השליטים, המועטים שיצאו לשם במשך השנים, מותר לומר שרק מיעוט קטן מבין יהודי מרוקו בא במגע עם הציונות בתור תנועה מדינית ואידיאולוגית. אם במלה ציונות מתכוונים לחבת ארץ-ישראל ולגעגועים לציון, כל יהודי מרוקו ציונים הם, אבל אם במלה ציונות מתכוונים להבשרה רוחנית, תרבותית, ומקצועית כדי לפתוח בחיים חדשים בארץ-ישראל, אזי מותר לומר שיש עוד לעשות את הכל ושנחוצים אנשים דגולים במספר הגון ואמצעים מתאימים כדי שהדבר יוכל לצאת לפועל. נחוץ לבצע במשך תקופה קצרה, במשך 5 שנים למשל, עבודה שתהיה דומה בכמותה לעבודה שהושקעה בשדה הציוני במשך 50 שנה באחד מאזורי פולניה שבו היו חיים 300,000 יהודים, או שתהיה דומה בכמותה למחצית העבודה שבוצעה במשך 50 שנה בגרמניה, שבה היה מספר היהודים בערך כפליים ממספר יהודי מרוקו. המספרים האלה נתונים כאן דרך משל ומבלי להתעלם מההבדלים הגדולים שבין יהדות מרוקו ובין יהדות אירופה המרכזית או המזרחית, ומטרתם היא רק להבליט את ממדי הפעולה שעליה דנים!¹²

11 עיין: אצ"מ KKL5/1695, נאום שנשא ש"ד לוי לרגל יום הולדתו השבעים ב-26 בספטמבר 1945. לוי, נשיא הארגון הציוני במארוקו בשנים 1926-1946, סבר כי יש לראות בעליית היסלר לשלטון בגרמניה ובשואה את הגורמים לשינוי שחל ביחסם של יהודי מארוקו לציונות החל מסוף שנות השלושים. ועיין: אצ"מ S5/794, מכתב של ב' בנדריי מקובלנקה להנהלת ההסתדרות הציונית בירושלים מה-4 במאי 1944.

12 עיין: אצ"מ KH4B/39, ד"ר שלמה א' נכון, 'יהדות וציונות באפריקה הצפונית, דו"ח על נסיעה למרוקו, תוניסיה וטריפולי מטעם הנהלת ההסתדרות הציונית כחדשי מרץ-אפריל 1948, ירושלים, סיון תש"ח, עמ' 11. דכריו אלה של נכון דומים עד להפתיע לנכתב בסקירה פנימית של המחלקה לארגון של ההסתדרות הציונית משנת 1927 על הפעולה במארוקו הצרפתית: 'In Morocco, as in Tunis and Algier, there is a native Jewish population which have not yet been contaminated by French civilization and only knows judeo-arabic. Though all profess the Sephardi type of Zionism which without grasping its political aspect and without realising the brotherhood of Jews all over the World, concentrates on vague "traditional longing" for Zion and love of Hebrew Literature, they are to this day (Z4/3245 מ"אצ"מ) practically untouched by Zionist propaganda...'

בהתנתות את הצלחת קליטתם של יהודי מארוקו בחיים הלאומיים בארץ ישראל במידת הכשרתם לקלוט את הרעיון הציוני-מדיני, מיחס ש"א נכון חשיבות יתרה לחיזוקו של הארגון הציוני במארוקו מתוך הנחה שפעילות זו תביא לתמורות בתודעה ותאפשר את קליטתם הנאותה של יהודי מארוקו בארץ ישראל. ברם, מעורבותם של בני הקהילה היהודית במארוקו בארגון הציוני היתה קשורה בתפיסתם את הציונות כתנועה לעלייה, כלומר שאיפת להשתחרר מהתנאים המעיקים שבמקום ישיבתם ולא כתנועה אידיאולוגית לאומית-מדינית¹³. ומכאן הפער שבין הערכתם של הפעילים הציוניים את נכונותם של יהודי מארוקו להצטרף מיד לתנועה הציונית לבין המצב למעשה. יוצא מזה, כי שילובם של יהודי מארוקו במטרות הציוניות, ועל ידי כך הכנתם להיקלטות הנאותה בארץ ישראל, היתה תלויה, אם נקבל את הערכתו של איש מחלקת הארגון של ההסתדרות הציונית, במידת הצלחתה של ההסתדרות הציונית להביא את יהודי מארוקו לקלוט את הרעיון הציוני-מדיני. לעומת זאת, נמנעה ההסתדרות הציונית מלעודד עלייה מארצות האסלאם, בהשפעת ההגבלות שהטילו שלטונות המנדט הבריטי על העלייה לארץ ישראל והלחץ הרב לעלייה מצד היהודים במזרח אירופה ובמרכזה, ומשום הקשיים שנתגלו בקליטת העלייה מארצות האסלאם בארץ ישראל. הימנעות זו החלישה את הסיכוי להפוך את האידיאולוגיה הציונית למושכת בעיני יהודי ארצות אלו, והקטינה את השפעת הפעילות הארגונית.

בהגבילו את פעילותו לאיסוף כספים לקרנות הלאומיות, צמצם הארגון הציוני במארוקו את מסגרת פעולתו עד לסוף שנות השלושים לשכבה בעלת היכולת בקהילה¹⁴. שכבה זו, שעל תרומותיה התחרו גורמים רבים אחרים, בקהילה ומחוצה לה, התנתה את נכונותה לתרום לקרנות הלאומיות ולהתארגן במסגרת הארגון הציוני המקומי בשורה ארוכה של תנאים כלכליים ופוליטיים. במישור הפוליטי ביקשו בעלי הממון, כתנאי להשתתפותם בפעילות הציונית, כי הארגון הציוני יוכר על ידי השלטונות ויימנע מכל פעולה העולה לסכך את קשריהם הכלכליים, המינהליים והחברתיים עם האוכלוסייה

13 עיין: אצ"מ S5/794, דין-וחשבון של ו' שולמן מה-2 ביולי 1945; S53/1554, דוד שאלתיאל, 'דו"ח על מצב היהודים בצפון אפריקה', לונדון, 4 בדצמבר 1944; מחלקת הנדסה 10235/735, 'דו"ח על מרוקו' מה-2 במארס 1945. שאלתיאל, שהיה בשליחות המוסד לעלייה ב' בצרפת ועסק גם בענייני צפון אפריקה, כתב בדין-וחשבון הנ"ל: 'הרגש הציוני הוא כללי בין יהודי מרוקו וכל איש מכיר יפה שאין לו סיכויים לחיים תקינים בארצו. ארץ-ישראל היא מטרם הנעלה. אני משוכנע כי לו נתנה האפשרות המעשית – מחצית יהדות מרוקו היחה עולה לארץ מחר. אם כירב האנשים האלה ספק אם היו יעילם לשוב הארצישראלי, בכל זאת ישנו ביניהם מספר ניכר של פרולטריון כריא וצעיר השואף לעלות'. גם יהודי עיראק תפסו את הציונות כתנועה לעלייה ולהתיישבות בארץ ישראל. עיין: צ' הודיה, מבבל לירושלים, תל-אביב תש"ס, עמ' 117–121; י' מאיר, מעבר למדבר, תל אביב תשל"ג, עמ' 173.

14 בסוגיה ז' נדון להלן.

המקומית, המוסלמית והאירופית¹⁵. חשיבות הקשרים עם האוכלוסייה הסובבת והדאגה למעמדם התברתי-הכלכלי הקשו על עשירי הקהילות את השתתפותם בפעולה הציונית בשעה של מתיתות בין יהודים לערבים במארוקו, גם אם זו נעדרה סממנים לאומיים¹⁶. ואילו העדר מעמד חוקי מוגדר של הארגון הציוני במארוקו, וההגבלות הרבות שהטילו שלטונות הפרוטקטוראט על המגביות לקרנות הלאומיות, גרם לכך שאלו היו הראשונות להיפגע בשעה של שפל כלכלי. התורמים הפוטנציאליים, שלא יכלו להתמקד מתמיכה בנזקקי קהילתם וממתן תרומה למגביות התובה הקהילתיות והתיצוניות, ביקשו להשתמש מהמגביות לקרנות הלאומיות או לתרום להן סכומים פעוטים¹⁷. אך גם בימים כתיקנם, כאשר היתה נכונות ליטול חלק במגביות לקרנות הלאומיות, נפגעה נכונות זו בשל ריבוי

- 15 עיין: אצ"מ Z4/3730, מכתב מהרב פ' כהן ממראכש למחלקה לארגון בלונדון מה-18 בספטמבר 1922; J1/209, מכתב מהרב פ' כהן לוועד הלאומי מה-14 באוגוסט 1922; Z4/1619, מכתב מד' בוכובט ממוגאדור ליושב-ראש הוועד המנהל של 'הפדרציה הציונית של צרפת' מה-25 באוקטובר 1919; KKL5/780, הדין-חשבון של טורק מה-9 ביולי 1934; *L'Avenir Illustré*, 15 déc. 1951; p. 10 אצ"מ S 25/3496, 10 mars 1938, 'Mouvement sionist: aperçu général', J. Thursz; אצ"מ KKL5/1695, נאומו של ש"ד לוי לרגל יום הולדתו השבעים, מה-26.9.1945.
- 16 עיין: אצ"מ KKL5/473, מכתב מ"י כהן מקזבלנקה ללשכת הקק"ל בירושלים מה-20 בפברואר 1930; KH4B/38, מכתב מא' בן-ציון מתטואן ללשכת קרן היסוד בירושלים מה-24 בנובמבר 1931; שם, מכתב מש"ד לוי מקזבלנקה לנשיא ועד קרן היסוד בצרפת מה-1 באפריל 1934; שם, מכתב מט' ארליך מקזבלנקה ללשכת קרן היסוד בירושלים מה-22 במאי 1934; KH4B/39, העתק מכתב מז' שולמן מקזבלנקה לארליך מה-13 בינואר 1948; שם, דין-חשבון של ארליך מנובמבר-דצמבר 1948 (1947).
- 17 עיין: אצ"מ Z4/3245, מכתב מא' בן-ציון מתטואן לסטולר מה-11 בדצמבר 1927; KH4B/687, מכתב ממ' מסיקה מקזבלנקה לקאהן מה-29 במאי 1929; KH4B/38, מכתב מא' בן-ציון מתטואן ללשכת קרן היסוד בירושלים מה-24 בנובמבר 1931; KH4C/688, מכתב מא' בן-ציון מליסבון להנהלת קרן היסוד בירושלים מה-6 באפריל 1932; KKL5/780, מכתבים מא' טורק מקזבלנקה ללשכת הקק"ל בירושלים מה-31 באוקטובר 1933, 17 בנובמבר 1933, ו-14 בדצמבר 1933, והדין-חשבון של טורק מה-9 ביולי 1934; KH4B/38, *Campagne 1934 à Casa Blanca*; KH4B/39, הדין-חשבון של ארליך על מגבית קרן היסוד בנובמבר-דצמבר 1947. בדין-חשבון זה מחלקת ארליך, שליחת קרן היסוד למארוקו, את התורמים הפוטנציאליים מבין יהודי מארוקו לשלוש קטגוריות: (א) התורמים לקרנות הקהילתיות ואינם תורמים לקרנות הלאומיות; (ב) התורמים לקרנות הלאומיות במסגרת מגבית שאותה עורך בדרך כלל שליח של אחת הקרנות - אלה הם חשובי התורמים לקרנות הציוניות; (ג) המסרבים לתרום לקרנות הלאומיות מתוך 'ציונות' עקרונית כביכול, ולמעשה הם קמצנים ופחדנים. שליח אחר של קרן היסוד, שערך מגבית במארוקו בראשית שנת 1950, הטיב להגדיר את מצבם של התורמים הפוטנציאליים בקזבלנקה: 'העוני של המלאח הוא איום ונורא, וכל המעמסה של עזרה נופלת על שכמם של קומץ יהודים עשירים או אמידים. ישנם כעשרים מפעלי צדקה מקומיים והם אוספים כסף ותמיד אצל אותם אנשים... בשראחי בפעם הראשונה מלאח, הכרוזי, מתוך התנגדות לכל כך הרבה עוני וצער, שבשולי ישראל, אערוך מגבית לטובת יהודי מרוקו...'. עיין: 'מילכואר, דר'ח על עבודתי במרוקו, אפריל 1950, בשכפול.

המגביות לארץ ישראל. בקהילה שבה התנהלו תשע מגביות לטובת ארץ ישראל מדי שנה, בנוסף למגביות הקהילתיות ולמגביות חוץ¹⁸, אין תימה שהשכבה הנתבעת לתרום עשתה כל שביכולתה להקטנת עול התרומות לקרנות הלאומיות, כיוון שלא עמדה על ההבדל בין המגביות השונות למען ארץ ישראל, אם היו אלה מגביות לאומיות או מגביות פילנתרופיות¹⁹. לעומת זאת, על פי גודלם של סכומי התרומות שיהודי מארוקו נתנו לקרנות הלאומיות, קבעו הנהלות הקרנות ושליחיהן למארוקו את מידת מעורבותם של יהודי מארוקו בפעילות הציונית. כך קרה שהיהודים ממארוקו שהוגדרו 'מתנגדים' או 'עוינים' לציונות, הפכו לאחר שתרמו לקרנות הלאומיות ל'ציונים', ופעילים ציונים

18 י"י כהן, שהיה בשליחות הקק"ל במארוקו בסוף 1929 ובראשית 1930, מזכיר תשע מגביות ארצישראליות שנערכו בפאס במשך שנה אחת: שש מגביות של כוללים מטבריה, ירושלים וחברון, מגבית לפנצעי פרעות תרפ"ט ושתי מגביות לקרנות לאומיות. בנוסף לאלה נערכה מגבית לפנצעי שיטפונת בצרפת. עיין: אצ"מ KKL5/618, דין-וחשבון על השליחות, עמ' 27-28. תמונה דומה ניתן לקבל מתוך עיון בפרוטוקולים של ועד קהילת קובלנקה לשנים 1918-1926. עיין: הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, 17 Oct. 1915 – MA/CS Registre des procès-verbaux..., 17 Oct. 1915 – 17. jan. 1927. ריבוי המגביות למען ארץ ישראל השפיע על ועד קהילת קובלנקה לקבל החלטה המגבילה את סכום התרומה (שם, p. 83, Séance du 21 jan. 1920). בהתייחסו לבעיית ריבוי המגביות במארוקו מביע כהן הערכה לאותם תורמים שעונים לתביעות הרכות: 'il est merveilleux que les donateurs ne se lassent pas dans de telles conditions, mais en comprenant l'effort qu'il faut déployer pour obtenir des résultats appréciables après une telle véritable invasion de délégués allant taper aux mêmes portes et s'adressant toujours aux mêmes bourses' (שם, עמ' 28).

19 עיין: אצ"מ KKL5/457, מכתב מש' בן-יחאח מרבאט ללשכת הקק"ל בירושלים מה-26 בדצמבר 1926; KH4B/677, מכתב מנ' הלפרן מקונסטנטיין ללשכת קרן היסוד בירושלים מה-12 במאי 1927; שם, מכתב מלשכת קרן היסוד מירושלים ללשכת הקק"ל בירושלים מה-9 ביוני 1927; KH4B/38, מכתב מא' בן-ציון מתטואן ללשכת קרן היסוד בירושלים מה-24 בנובמבר 1931; שם, מכתב מש"ד לוי מקובלנקה לנשיא ועד קרן היסוד בצרפת מה-1 באפריל 1934. יהודי מארוקו לא הכתינו בהכדלים שבין הקרנות הלאומיות השונות. את יחסם של התורמים הפוטנציאליים במארוקו לשליחת קרן היסוד תיאר בצורה ציורית א' בן-ציון במכתבו מטנג'יר ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-27 במאי 1921 (עיין: אצ"מ KH1/67/1). בן-ציון סיפר כיצד לא קיבלו אותו בקהילות 'בתופים ובמחולות', כפי שהתקבלו לדבריו השליחים באמריקה, בקנדה או בארגנטינה. כיבדו אותו בפניו מפני דחי שלום, 'ואולם כלבם הרי הם מהרהרים' 'אדם זה בא לכאן בכדי לנצל אותנו ואת ממוננו. והלואי שלא בא לכאן'. אם הוא הצליח לרכוש את לב העשירים 'הרי זה נס גדול', ואילו הצלחתו לחייבם לתרום סכומים גדולים ואף לצרפם כתכרים כוועד של קרן היסוד 'הרי זו הצלחה שלא שערות אבותיהם ואבות אבותיהם'. על סוף השליחות הוא מספר, שהוא עוב 'בתופים ובמחולות למרות נצלי אותם ואת ממונם - הרי זה סימן וזאת היא להכשרת הקרקע ולהכשרת הלבבות לרעיוננו'. בן-ציון הציע להנהלת קרן היסוד שלא ללחוץ על הפעילים המקומיים לזרו את איסוף כספי המגבית כי הדבר עלול להרוס את מה שבנה כמאמץ רב, 'ואפשר מאד שיבעטו בנו ויתחרטו על כל מה שעשו בעבר'.

שהוגדרו כ'קרירים' ו'אדישים' כלפי הציונות לנוכח מיעוט תרומותיהם לקרנות אלה, הפכו ל'ציונים נאמנים הממלאים את חובתם', לאחר שניהלו מגבית מוצלחת²⁰. שאלת הזיקה בין היקף התרומות לקרנות הלאומיות לבין קביעת מידת מעורבותם של יהודי מארוקו בפעילות הציונית עולה ממאמרו של העסקן הציוני בסנג'יר משה י'אזנכות, אשר נדפס ב'דפוסו הראשון של הארגון הציוני במארוקו במאי 1926²¹. לאחר שהביע דעתו כי יהדות מארוקו נטלה חלק פעיל בסיוע למפעל הלאומי בארץ ישראל בהשתתפותה במגביות לקרנות הלאומיות (הקרן הקיימת לישראל, קרן היסוד והשקל), קבע אזנכות, על בסיס נתוני המגביות, כי 'רק אחד למאה יהודים במרוקו נתן אחת תרומתו האפקטיבית לבניין הבית הלאומי בארץ-ישראל'. 'האם להסיק מכך כי אין יהודי מרוקו אוהדים את הציונות?', שאל אזנכות. האם להגדיר כ'ציונים' רק את התורמים לקרנות הלאומיות? וחשובתו:

לעתים קרובות אני שומע אומרים שבסנג'יר ניתן לספור את הציונים באצבעות. אני מעז לומר שבסנג'יר אפשר לספור באצבעות את המתנגדים לציונות, ודבר זה נכון לגבי כל ערי מרוקו, הטף לציונות, ביחוד לציונות הדתית, ותמצא לך שומעים אשר לא רק שהם אוהדים את הציונות, אלא גם מתרגשים ומתלהבים ממנה.

כדי שיהדות מארוקו תעמוד בדרישות הלאומיות אין אזנכות רואה צורך במעורבותה של כלל האוכלוסייה היהודית במארוקו בפעולה הציונית. מספיק לדעתו שיגייסו בכל קהילה וקהילה פעילים אחדים בעלי הכרה ויכולת, שיפעלו במרץ ובשקידה למען הציונות.

דומה שצמצום חכניה של הפעילות הציונית לניהול מגביות בלבד, הביא את הפעיל הציוני מסנג'יר לידי הסתפקות במסגרת המאפיינת ארגון פילנתרופי ולא תנועה לאומית המונית. ואמנם, יותר משהיתה הצעתו של אזנכות תוכנית לעיון, היא שיקפה את המציאות באשר לאופיו של הארגון הציוני במארוקו עד לכינוסה בקזבלנקה של הוועידה הארצית הראשונה לציוני מארוקו, בינואר 1936. במצב זה איבדה ההתארגנות הציונית במארוקו חובה ממשמעותה כתנועה ציבורית, ויהודי מארוקו, אשר שילמו את השקל כחרומה נוספת למען ארץ ישראל ולא כמס חבר לארגון לאומי, לא נטו להצטרף לארגון הציוני המקומי. לאור מגבלות אלה ננסה לבדוק את יחסם של הרבדים החברתיים השונים ביהדות מארוקו לציונות בשנים 1900-1948.

20 עיין: אג"מ KH1/67/1, מכתבו של א' בן-ציון מסנג'יר ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-27 במאי 1921; KH4C/690, מכתב מנ' הלפרן מסנג'יר ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-9 בינואר 1927; 24/3603, מכתב מהמחלקה לארגון לש"ד לוי בקזבלנקה מה-3 בדצמבר 1935; KKL5/780, מכתב מא' טורק מקזבלנקה ללשכת הקק"ל בירושלים מה-31 באוקטובר 1933.

21 עיין: M.J. Azancot, 'Le judaïsme marocain et le sionisme', *Bulletin de la Fédération Sioniste de France (Section du Maroc)*, Casablanca 1926, p. 3

א. המנהיגים והרבנים של הקהילה במארוקו וההתארגנות הציונית

בקהילות שתות בארצות האסלאם הונהגו הארגונים הציוניים הראשונים על ידי יהודים מקומיים מהשכבה החברתית-הכלכלית הבינונית ועל ידי יהודים שלא מבני המקום²², ואילו בראש הארגונים הציוניים הראשונים שקמו במארוקו עמדו אישים מהשכבה החברתית-הכלכלית הגבוהה²³. אלה היו, כהגדרת אגודת 'חיבת ציון' מפאס, 'בני רבני ושועי ויקירי העיר', אשר נתמכו על ידי רבני הקהילות ופרנסיהן²⁴. זאת ועוד, בהנהגתם של הארגונים הציוניים והוועדים לקרנות הלאומיות, אשר קמו בשנים 1900-1923 בקהילות מארוקו, עמדו אישים כרבני קהילה, חברי ועד קהילה וגם ראשי קהילה²⁵.

22 עיין: ח"י כהן, הפעילות הציונית בעיראק, ירושלים תשכ"ט, עמ' 119-133; צ' יהודה, 'ראשיתה של הפעילות הציונית במצרים - "אגודת בר-כוכבא" (1897-1904)', ספונות, א [סז] (תש"ם), עמ' 311-352; הנ"ל, 'הארגונים הציוניים במצרים 1904-1917', שבט ועם, סדרה שנייה, ג[ח] (תשל"ח), עמ' 147-196; הנ"ל, 'גורמים שהשפיעו על הפעילות הציונית במצרים בשנים 1897-1927', מקדם ומים, חיפה תשמ"א, עמ' 255-260.

23 אין להסיק מכך שבארצות המוטלמיות האחרות לא שימשו יהודים אשר נמנו על השכבה הכלכלית-החברתית המובילה בקהילות בהנהגת הארגונים הציוניים, אולם תופעה זו היתה מצומצמת בהיקפה: עיין: כהן, הפעילות הציונית בעיראק, שם, עמ' 121-124; צ' יהודה, בר-כוכבא, שם, עמ' 333-335, 338-339; הנ"ל, 'הארגונים, שם, עמ' 155-156, 173-174, 186-195; הנ"ל, מקורות על הפעילות הציונית בארצות המזרח 1897-1917, באר שבע תשל"ח, עמ' 62-66.

24 עיין: אצ"מ Z2/309, מכתב מ'חברת חיבת ציון' בפאס ל'י זאנגוויל ללא תאריך (ראשית 1909). כמכתב רשימת שמות חברי האגודה. הרשימה כוללת עשרים שמות של אישים הנמנים על המשפחה המיוחסות ובעלות ההשפעה בקהילת פאס. במכתב אחר, מ"ד בניסן תרס"ט, כתבת אגודת 'חיבת ציון' מפאס: 'כעת יש במספר חברתנו ששה ועשרים אנשים. גם מעי"ת [=מעיר חהילה] צפרו יע"א יש בחברתנו י"א אנשים מרבני העיר ונכבדיה' (שם, שם). באגודת 'חיבת ציון' תמכו לבניה הגדולים של העיר פאס, הרבנים רפאל אבן צור, שלמה אבן דנאן וידאל הצרפתי ומתחיהו סיררו (עיין: אצ"מ Z2/511, מכתב מד' וולפסון ל'חיבת ציון' מ' באדר תר"ע). גם בהנהגת האגודות שקמו במארוקו לפני 'חיבת ציון' שימשו רבנים ואישים מנכבדי הקהילות: הרב יהודה ליאון כ'לפון, ששימש לימים הרב של העיר תטואן והאיזור הספרדי של מארוקו, ייסד את אגודת 'שיבת ציון' בתטואן בשנת 1900 (עיין: אצ"מ Z1/313, מכתב מ"ה כ'לפון ללשכת ההסתדרות הציונית בווינה מה-28 בספטמבר 1900); ובהנהגת אגודת 'שערי ציון' שקמה במוגדור באותה שנה שימשו הסוחר דוד בוחבוט ורבה של הקהילה (עיין: שם, מכתב מד"י בוחבוט להרצל מה-4 בספטמבר 1900). קביעה זו נכונה גם כאשר לאגודות אחרות שקמו במארוקו בשנים 1900-1923. עיין: צ' יהודה, 'הפעילות הציונית במרוקו ערב הפרוטקטורט', יהדות צפון אפריקה במאות י"ט-כ', ירושלים תש"ם, עמ' צו-קח; הנ"ל, 'הארגון הציוני במרוקו בשנים 1900-1948', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"א, א, עמ' 73-83.

25 שם, שם. על תופעה זו באיזור החסות הספרדי של מארוקו עיין במכתביו של שליח קרן היסוד למארוקו בשנת 1921, ד"ר א' בן-ציון, באצ"מ KH1/171/1, KH1/67/1. מסתבר כי רוב מנהיגי הקהילות ורבניהן באיזור זה נרתמו לפעולה למען קרן היסוד. הרב י"ל כ'לפון, שהוזכר לעיל, הטיב לתאר את הנעשה בקהילת תטואן עם בואו של בן-ציון, במכתב ששלח להנהלת קרן היסוד ב"כ

לכאורה כבשה הציונות המדינית את הנהגת הקהילה היהודית במארוקו. אולם הירתמותם של מנהיגי קהילות במארוקו ורביניהן לפעולה הציונית היתה קשורה בשלושה גורמים עיקריים: (א) בהתאמה בין הפעילות הציונית לבין פעולת התמיכה המסורתית ביהודי ארץ ישראל. (ב) ביכולתה של ההסתדרות הציונית להעלות יהודים מבני קהילתם לארץ ישראל, בנכונות לסייע להם בחיזוק מעמדם הפוליטי ובפיתרון המצוקה הכלכלית של קהילתם. (ג) בהסכמתם, לפחות בשתיקה, של השלטונות והאוכלוסייה הסובבת לפעילות הציונית.

בדיקה מעמיקה של דרכי הפעולה הציונית במארוקו מוליכה למסקנה, כי אין לקשור את הירתמותם של אישים מן השכבה המנהיגה בקהילות מארוקו לפעילות הציונית במאבקים אידיאולוגיים על דרכה של הקהילה. שכן, הפעילות הציונית-המדינית לא היתה שונה בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה מהפעילות שניהלו קהילות יהודי מארוקו למען יהודי ארץ ישראל לאחר המלחמה. בקבלם על עצמם מרצון את הנהגת הארגונים הציוניים שקמו במארוקו ראו בני השכבה המנהיגה המשך של פעולה למען יהודי ארץ ישראל ולא פעולה במסגרת של תנועה לאומית-מדינית²⁶. הם גם קיוו כי

באב תרפ"א (אצ"מ 1/171/1 KH): 'מטעם רבינו כמוהר"ר שמואל ישראל [רבה הראשי של קהילת תטואן] הוכרו בכל בתי-הכנסיות ביום השבת בבוקר מטרת בואו של הד"ר בן-ציון ועצם גדולת המצוה חבה והאחריות המוטלת על עם ישראל בעת הזאת. ואחרי הצהרים נועדו קהל גדול בביה"כ הגדולה לשמוע הרצאתו של הד"ר בן-ציון אשר עשתה רשם כביר. ותכף כיום ראשון בשבת התחלנו לעבוד. יסדנו ועד של קרן היסוד מהאנשים הכי גדולים והכי נכבדים ובעלי ההשפעה בעירנו... כלם ראשי אלפי ישראל המה. ככל מרץ ובכל עוז ותעצומות עמדנו ראש אחד בעבודת יום ולילה עד שהצליח הדבר באופן נפלא ומופלג הרבה מאד מאד שלא יכולנו לשער מראש אפילו החצי'.

26 יהודי מארוקו, כשאר היהודים בארצות האסלאם, נהגו לתמוך כיישוב היהודי בארץ ישראל הן על ידי תרומות קבועות והן במגביות שהתנהלו עם הגיע שליח מארץ ישראל. על שיטות איסוף הכספים למען ארץ ישראל במארוקו במאות ה"ח-ה"ט ניתן ללמוד מהתעודות שפרסם הרב ד' עובדיה בספריו על קהילת צפרו (ע"י: ד' עובדיה, קהילת צפרו, א, ירושלים תשל"ה, תעודות מס' 9, 61, 73, 74, 169, 330, 335). עם כינון הפרוטקטוראט הצרפתי הוכר סיוע זה על ידי השלטונות. על אופן ניהול מגביות אלה בקהילת קזבלנקה בתקופת הפרוטקטוראט ניתן ללמוד מספרי הפרוטוקולים של ועד הקהילה לשנים 1915-1927 המצויים בידניו; ע"י: הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, *MA/CS, Registre des procès-verbaux des séances du Comité Israélite de Casablanca*, 23 nov. 1911 - 10 oct. 1915; *MA/CS1, Registre des procès-verbaux...* 17 oct. 1915 - 17 jan. 1927. לפי מקורות אלה מתברר, כי המגביות לקרנות הלאומיות לא היו שונות מכל מגבית אחרת שהתנהלה בקהילה. ועד הקהילה נהג לדון במתן אישור לעריכת מגבית בקהילה אם עלה אחד הטעמים הבאים: הצורך במתן תטיכה לנוקשים בקהילה בהתקרב חג, בואו של שליח מארץ ישראל, פנייה לעזרה על ידי קהילה אחרת במארוקו שנמצאת במצוקה כלכלית או פניית השלטונות לסייע למוסדות ולגורמים צרפתיים או מארוקניים. לאחר הדיון נהג ועד קהילות קזבלנקה לקבל אחת משלוש ההחלטות הבאות: (א) לתמוך בעריכת המגבית; במקרה זה קבע הוועד את שיעור התרומה שעל כל תורם פוטנציאלי לתרום על פי יכולתו הכלכלית, ומינה ועדה לטפל במגבית. (ב) להסכים למגבית מבלי לתמוך בה; במקרה זה השאיר הוועד לבני הקהילה את הבחירה

בהצטרפוחם לארגון הציוני, כארגון המצוי במדינה אירופית בעל השפעה, יחזק מעמד הפוליטי והציבורי, וכי יקבלו סיוע בפיתרון הבעיות הכלכליות-הפוליטיות הדוחקות של בני קהילתם. לכן יובן מדוע לא ייחסו הפעילים הציוניים במארוקו בשנים 1923-1900 חשיבות לעצם ההתארגנות הציונית, הן במסגרת הארגון המקומי והן במסגרת מוסדותיה הנבחרים של ההסתדרות הציונית. מנהיגי האגודות הציוניות וחברי הוועדים של קרן היסוד במארוקו פעלו בדרך כלל לביצוען של משימות מוגדרות, ועם סיום המשימה הפסיקו את פעולתם. רק במקרים מעטים המשיכו הפעילים הציוניים בפעילותם תקופה ממושכת, וגם אז הם ראו בפעילות הציונית חלק מהפעולה הקהילתית-הפוליטית ולא פעולה במסגרתו של ארגון פוליטי. כאשר נוצר עימות בין הפעילות הקהילתית לבין הפעולה הציונית, סבלה האחרונה משום שנפנו חתילה לטפל בבעיות המקומיות.²⁷

ההסתדרות הציונית נמנעה מלהתערב בבעיות פנימיות של הקהילות ובמעשי הפעילים הציוניים בחוץ. היא גם לא נענתה לבקשותיהם החוזרות-ונשנות של הפעילים הציוניים במארוקו שתעשה להבטחת מעמדם על ידי השגת חסות זרה בעבורם, או על ידי קבלת אישור השלטונות לפעילות ציונית ליגאלית. דבר זה שימש בעיני הפעילים עדות לקוצר ידה של ההסתדרות הציונית להושיעם. לכן גבר החשש למעמדם החברתי-הכלכלי והיראה מפגיעת השלטונות, וגם אם לא היה יסוד ממשי לחשש זה הוא הרחיק לא מעטים מן הפעילים מהארגון הציוני.²⁸ משנת 1924 אין למצוא יותר בין מנהיגי הארגון הציוני במארוקו אישים אשר ימלאו בעת ובעונה אחת תפקידים פעילים בארגון הציוני ובקהילתו כאחד; אין בין הפעילים הציונים חברי ועד קהילה ורבני קהילה. במידה שרבנים או חברי ועדי קהילה במארוקו אהדו את הפעילות הציונית ונטלו בה

אם לתרום וכמה. (ג) לדחות או להתנגד למגבית; במקרה זה לא ניתן היה לקיים את המגבית הנידונה בקהילה.

27 עיין: יזודה, דיסרטציה (לעיל, סוף הערה 24), עמ' 73-112.

28 אגודות ופעילים ציונים קשרו את המשך פעולתם בקבלת חסות זרה באמצעות ההסתדרות הציונית ובליגליזציה של הפעילות הציונית במארוקו, וכאשר דרישות אלה לא נתמלאו הפסיקו את פעולתם הציונית. ראה למשל: אצ"מ Z2/511, מכתב מחיבת ציון ללשכת ההסתדרות הציונית בקלן מ"ח בתמוז א' תתמ"א (לחורבן); Z4/1695, מכתב מד' בוחבוט כמוגאדור לפדרציה הציונית בצרפת מה-25.10.1919; שם, מכתב מפ' כהן ממראכש להסתדרות הציונית מכ"ט כסליו תרפ"א; J1/209, מכתב מפ' כהן לוועד הלאומי מה-14.8.1922; Z4/1477, מכתבים מי"ה לוי מפאס למחלקת העלייה מה-12.10.1922, וה-15.12.1922; Z4/2669, מכתב מלוי ללשכה בלונדון מה-15.6.1921. Jean Bartés, יהודי צרפתי ששהה כמראכש, עמד על הקשר בין נכונותם לפעילות ציונית של יהודים הנמנים על השכבה החברתית הכלכלית המובילה בקהילה לבין מעמדו הפוליטי של הארגון הציוני במארוקו. במכתב שכתב למחלקה לארגון של ההסתדרות הציונית בלונדון ב-20 ביוני 1924 הוא כתב: 'יהודי מרוקו נכונים להצטרף לתנועה הציונית, אך הם יראים מפעולה לפני שיוכר הארגון הציוני במרוקו רשמית על ידי השלטונות והעבודה הציונית תוכל להתנהל לאור היום. זאת משום שלחלק מיהודי מרוקו קשרי מטח עם השלטונות והם ידאים לעסקיהם. גם אם אין לחששות אלה יסוד הם משמשים אמתלה כדי להשתמש מפעילות' (ראה: אצ"מ Z4/2730).

חלק, הם עשו זאת על סמך אישור השלטונות, או לפחות על פי המכמתם שבשתיקה. מכאן גם הדרישות שהארגון הציוני יימנע מכל פעולה העלולה לעורר אי-נחת אצל חוגי המכון והריפורמיסטים הערבים. בעתות משבר ביחסים שבין היהודים והערבים בארץ ישראל היתה רתיעה ואף התנגדות, לעתים מופגנת, מצד מנהיגי קהילות במארוקו לפעילות הציונית. כך היה בתקופה שלאחר מאורעות תרפ"ט או לאחר החלטת האו"ם על החלוקה בארץ ישראל, וכך אירע גם בתקופות שבהן הורגשה הסתייגות או עוינות מצד שלטונות הפרוטקטוראט כלפי הפעילוּח הציונית, בראשית שנות העשרים ובתקופת שלטון ממשלת וישי.

בירור גורמים אלה יכול להמביר את המתירה לכאורה בדיווחיהם של הפעילים הציונים במארוקו ושל שליחי ההסתדרות הציונית אשר ביקרו במקום, על יחסם של מנהיגי הקהילות לציונות. בעוד שבראשית שנות העשרים הואשמו מנהיגי קהילות במארוקו הצרפתית בעוינות לתנועה הציונית²⁹, הרי שמאמצע שנות העשרים התרכבו הדיווחים על שיתוף פעולה ועל אהדה מצד אותם מנהיגים לפעילות הציונית. והדברים יובהרו אם נבחן את יחסו לארגון הציוני של יחיה זגורי, נשיא קהילת קזבלנקה והמפקח על המוסדות היהודיים מטעם שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי במארוקו במשך כל שנות העשרים והשלושים. הדיווחים ששלחו הפעילים הציוניים במארוקו בראשית שנות העשרים למוסדותיה המרכזיים של התנועה הציונית מרבים לתאר את התנגדותו ועוינותו של זגורי לציונות, עד כדי האשמתו במתן יד לחיסולה של התנועה הציונית בקזבלנקה בפרט ובמארוקו בכלל³⁰. שנים מעטות לאחר מכן, כאשר הצליח שליח קרן היסוד, ז"ר נתן

29 עיין: אצ"מ Z4/2669, מכתב מ"ה לוי מפאס ללשכת ההסתדרות הציונית בלונדון מה"ה-24 בספטמבר 1920; J1/209, מכתב מ"ה לוי לד' ילין מה"ה-29 באוקטובר 1922; שם, מ"ה כהן ממראבש לוועד הלאומי, כ' באב תרפ"ב (14.8.1922).

30 עיין: שם, מכתב מ"ה לוי לברנשטיין מה"ה-4 במארס 1921. וכך כתב לוי: 'Mr. Jahia Azagury, Casablanca... Il cherche à écarter notre mouvement, en tous cas ce serait mieux d'essayer de le convaincre; il est un de ceux qui se figurent que pour être un bon patriote et pour obtenir plus de médailles, il lui faut s'opposer au sionisme. En effet, à Casablanca il est arrivé à étouffer notre mouvement pour lequel j'avais contribué à la création...' גם האחים חדידה, בעלי העיתון המקומי 'אוד המערב', ראו בזגורי, אשר סירב להדרשות להם להקים אגודה ציונית בקזבלנקה, את האשם בהעדר התארגנות ציונית במארוקו. שכן, לדעתם היות שמתקיימת פעילות ציונית ליגאלית בצרפת ובתוניסיה אין כל סיבה שבמארוקו, הנמצאת תחת חסות צרפת, לא תורשה התארגנות ציונית. את הגורם ליחסו זה של זגורי לציונות ביקשו האחים חדידה למצוא בהשקפותיו הוות לאלה של חברת כ"ח (עיין: אצ"מ Z4/2149, מכתב מהאחים חדידה בקזבלנקה ללשכת ההסתדרות הציונית בלונדון מה"ה-21 בפברואר 1923). ואמנם, ממכתב ששלח זגורי לרודנט ליוטיי ב"ה-6 בספטמבר 1919 מתבררת השקפתו של זגורי על הציונות והיא תואמת את השקפת הנהלת כ"ח. זגורי ראה בציונות, כתנועה לעלייה, סכנה ליהדות מארוקו והוא הציע לרודנציה, שפנתה לשאול בעצתו בנושא עלייתם של יהודי מארוקו לארץ ישראל, לפעול לכלימתה (עיין: ארכיון כ"ח Maroc IGI, מכתב מ"ה זגורי לנשיא כ"ח מה"ה-28.10.1919, והעתק מכתב מזגורי לרודנט ברבאט מה"ה-6.9.1919). אולם, מסתבר שזגורי הביע דעתו זו בפני שלטונות הפרוטקטורט לאחר שנודע שלשלטונות אלה יש עמדה ברורה נגד

הלפרן, לקבל הרשאה מאת שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי לנהל מגבית באיזור החסות, נשתנו לפתע הדיוותים על יתסו של זגורי לפעילות הציונית. נמסר כי זגורי שיתף פעולה עם הלפרן, נלווה אליו למסע תעמולה בקהילותיה החשובות של מארוקו ואף סייע לו באיסוף כספים³¹. עזרתו זו של זגורי להצלחת פעולתו של הלפרן במארוקו היתה כה ברורה, עד כי הוא הואשם על ידי אחדים מעשירי הקהילות בתמיכה מפורשת בציונות³². גם בהמשך שנות העשרים וכשנות השלושים מוסרים השליטים והפעילים הציוניים במארוקו כי זגורי, אשר היה פקיד באדמיניסטרציה הצרפתית, סייע למגביות לקרנות הלאומיות לאחר שהשליחים קיבלו את ההרשאה המתאימה, והתנגד לכל פעולה אשר נאסרה על ידי שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי³³. באופן דומה נמסר על התנהגותם של מנהיגים ורבים בקהילות אחרות במארוקו למן אמצע שנות העשרים. הם השתתפו בעצרות אשר כונסו עם בואם של שליטי המוסדות הלאומיים ולקחו חלק בוועדים לניהול המגביות לקרנות הלאומיות, כל עוד לא סיכנה פעילות זו את יחסיהם עם השלטונות ואת

התארגנות ציונית במארוקו. והוא, כאיש הנמצא בקשר הדוק עם האדמיניסטרציה הצרפתית במארוקו, ידע בוודאי על התנגדותה של הרודנציה להתארגנות הציונית בטרם הביע את דעתו. עיין: ד' כהן, 'ליוטה והציונות במרוקו (1912–1925)'. כוונים, 18 (חורף תשמ"ג), עמ' 118–124. ד' כהן, אשר דן ביחסו של זגורי לציונות, מקבל כפשוטם את דברי זגורי ומגיע למסקנה הדומה לזו של לוי ושל האחים תדידה, וזאת למרות שעמדה לפניו דוקומנטאציה של הרודנציה, המוכיחה כי עמדתה השלילית להתארגנות הציונית במארוקו נקבעה עוד לפני שזגורי הביע את דעתו ומתוך שיקולים אחרים.

31 עיין: אצ"מ KH4C/690, מכתב מהלפרן מקובלנקה ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-10 במארס 1925; שם, מכתב מהלפרן מתטואן ללשכת קרן היסוד מה-12 באפריל 1925; שם, מכתב מי' זגורי ללשכת קרן היסוד מה-15 במארס 1927. בדברי פתיחה שנשא זגורי באסיפת תעמולה לקרן היסוד, שבה השתתף עורך הדין פ' קורקוס מצרפת, הוא אמר בין השאר: 'אני מבטיחך ער'ד קורקוס, כי מעולם לא שכחנו כי יהודי קובלנקה מודעים לחובותיהם לאחיהם ובשמחה של אמת יתנו את תרומתם הצנועה לבנין הבית הלאומי בארץ-ישראל'. ועיין: הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, MA/CS1, *Registre des procès-verbaux...* 17 oct. 1915 – 17 jan. 1927, séances du 23 oct. 1924 et 7 déc. 1926, pp. 146–147, 166

32 עיין: אצ"מ KH4B/687, מכתב ממ' מסיקה מקובלנקה לד"ר ה' קאהן מה-29 במאי 1929.

33 עיין: אצ"מ KKL5/618, דיווח שבון של י"י כהן (1930), עמ' 21–25, 31–33. י"י כהן, שליח הקק"ל למארוקו, ניתח בהרחבה את תכונותיו של זגורי ומשמעות הפונקציות שהוא מילא בקהילה, והסביר על רקע זה את 'הסתירה' ביחסו לציונות: 'Le fait que M. Zagury est Inspecteur des institutions Israélites explique son attitude très réservée à l'égard du sionisme, puisque les Autorités françaises du Protectorat se refusent encore à reconnaître notre mouvement; il aide par contre beaucoup les Shelouhim d'Erets-Israel... et en ce qui me concerne j'ai trouvé auprès de lui, après avoir obtenu l'autorisation de la résidence, un concours fidèle auquel je ne m'attendais pas de sa part' ועיין: KH4B/38, דיווח שבון של ססיה ארליך על שליחתה למארוקו, מצורף למכתב מארליך להנסקה מה-7 ביוני 1934, עמ' 3; *L'Avenir Illustré*, 15 oct. 1926, p. 17; 30 nov. 1933, pp. 5–6; *La Terre Retrouvée*, 15 mars 1937, p. 11

קשריהם עם האירופים והמוסלמים, ולא הצריכה אותם למלא תפקיד פעיל כארגון הציוני ובהנהגתו, שלא זכה כאמור לקבל את אישור השלטונות.³⁴

שיתוף הפעולה בין מנהיגי הקהילות במאדוקו לבין הארגון הציוני הלך והתהדק ככל שהשלימו שלטונות החסות עם הפעילות הציונית וככל שגבר כוחו של הארגון הציוני המקומי, עם חמדת המצב הפוליטי הכלכלי במאדוקו ועם הסתמנותו של שינוי ביחסה של ההסתדרות הציונית לעלייה מארצות האסלאם. את תחילתו של תהליך זה יש לקבוע בשנת 1936, עם כינוס 'הוועידה הארצית הראשונה' של ציוני מאדוקו שנערכה בקזבלנקה. ועידה זו, ראשונה בסדרה של ועידות שנחיוח אשר כונסו בגלוי ודיוניהן והחלטותיהן וכו' לסיקור נרחב מעל דפי העיתון *L'Avenir Illustré*, פיזרה את חששה של השכבה המנהיגה בקהילות מהשתתפות בפעולה שאינה רצויה לשלטונות. גם עלייתה של 'החזית העממית' בצרפת והתרת הרצועה להתארגנות פוליטית תרמו להגברת הזדהותה של שכבה זו עם הארגון הציוני. וכך ב'ועידה הארצית השנייה' של ציוני מאדוקו, שנחקיימה בינואר 1937 בקזבלנקה, הכריז ש"ד לוי, נשיאו של הארגון הציוני המקומי, שבקהילות מכנאס, אספי, מראכש וזאן משמשים מנהיגי הקהילות כנשיאי הוועדים המקומיים למען הקרן הקיימת לישראל, ובקהילות האחרות אוהדים נשיאיהן בגלוי את הארגון הציוני.³⁵

שיתוף פעולה זה בין מנהיגי הקהילות לבין הארגון הציוני במאדוקו גבר כתוצאה ממאורעות מלחמת העולם השנייה, ובוועידה הציונית הארצית של ציוני מאדוקו, שהתכנסה בקזבלנקה במארס 1947, נתקבלה החלטה שבה הודתה הוועידה לנשיאי הקהילות במאדוקו על שהפגינו רגשות כנים של אחדיות ומסירות להגשמת מטרות הציונות ועל אשר שיתפו פעולה עם 'הפדרציה הציונית של מאדוקו'.³⁶ ברם, חודשים אחדים לאחר מכן, עם גבור המתחות בין הערבים והיהודים במאדוקו בעקבות המאורעות בארץ ישראל, פסק שיתוף פעולה זה, ומנהיגי קהילות במאדוקו יצאו לדאשונה בהכרזות

34 ש.ש. ועיין: אצ"מ KH4B/677, דין-חשבון של נ' הלפרן על פעילותו במאדוקו מה-8 בנובמבר 1926; KKL5/457, מכתב מא' אזולאי מרכאס ללשכת הקק"ל בירושלים מה-15 בספטמבר 1926; KH4B/39, מכתבים מו' שולמן מקזבלנקה ללשכת קרן היסוד בירושלים מה-27 במאי 1947, ה-2 ביוני 1947, ה-22 ביולי 1947 וה-2 בינואר 1948; *Noar*, jan.-fév. 1947, p. 27; *La Terre Retrouvée*, 1 avr. 1937, p. 17; ובעיקר נשיאה של הקהילה במשך שנים רבות יצחק אבן-צור, אשר התנגדו בעקביות לפעילות הציונית. עיין: אצ"מ Z4/3245, מכתב מא' בן-ציון מתטואן לסטולר מה-11 בדצמבר 1927; K11/252, מכתב מקורקוס לטורש ולהלפרן מה-12 באוקטובר 1926; KH4C/688, מכתב מבן-ציון מליסכון ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-6 באפריל 1932; KKL5/885, מכתב מפ' וייל משטרסבורג ללשכת הקק"ל בירושלים מה-11 בפברואר 1936.

35 עיין בדין-חשבון של 'הוועידה הארצית השלישית' ב-4-5, 31 jan. 1937, pp. 4-5 *L'Avenir Illustré*.
36 עיין: אצ"מ S5T/596, הצעות החלטה ל'וועידה האזורית השנייה', שהתכנסה ב-22-23 במארס 1947, הצעת החלטה מס' 9; KH4B/39, דין-חשבון של שולמן ל'וועידה האזורית הראשונה' של ציוני מאדוקו, שהתכנסה ב-8-10 ביוני 1946, על פעולת קרן היסוד במאדוקו; KKL5/1695, מכתב מ' עבו לש"ד לוי מה-31 באוקטובר 1946.

של הסתייגות מהציונות. יש בכך עדות להשפעתו המכרעת של הגורם הפוליטי על נכונותה של השכבה המנהיגה במארוקו, הרואה עצמה כאחראית לגורל הקהילה, לקחת חלק, ולו שולי בלבד, בארגון הציוני. בכך נהגה שכבה זו כפי שנהגה השכבה המקבילה בארצות מוסלמיות אחרות בסיטואציה דומה³⁷.

ב. האינטליגנציה היהודית במארוקו והארגון הציוני

מידת מעורבותה של האינטליגנציה היהודית במארוקו בהנהגת הארגון הציוני עמדה בשנים 1900-1948 ביחס הפוך להיקף מעורבותם של מנהיגי הקהילות ורבניהן. ככל שהמנהיגים והרבנים של הקהילות, אשר נהיגו את הארגון הציוני בתקופה שלפני הפרוטקטוראט, החלו להתרחק מהנהגת הארגון הציוני בשנים 1918-1923, הלכה ונתחזקה בתקופה זו השפעתה של האינטליגנציה היהודית, עד כדי שליטה בהנהגת הארגון הציוני במארוקו בשנים 1924-1948.

המשכילים המעטים אשר נטלו חלק בהנהגת הארגון הציוני במארוקו בתקופה שלפני הפרוטקטוראט נמנו על השכבה המנהיגה בקהילות ושימשו בהנהגת הארגונים הציוניים לצדם של רבנים³⁸. לא כן המשכילים אשר שימשו בהנהגת הארגונים הציוניים וניהלו את הפעילות הציונית במארוקו בשנים 1918-1923. משכילים אלה היו צעירים מהשכבה החברתית הכלכלית הבינונית, אשר פעלו על פי רוב מבלי להזדקק לחברים להנהגה מחוגי הרבנים, למרות שהם פעלו בקרב הציבור היהודי הרחב, שברובו הגדול היה נאמן למסורת היהודית. קבוצה זו של משכילים, שנציגה המובהק הוא יוסף ה' לוי מפאס, הצליחה להרחיב את מסגרת הארגון הציוני ולקיים פעילות ציונית רחבה כל עוד נראה היה כי חזון התקומה הלאומית עומד בפני התגשמותו והדרך לעלייה היתה פתוחה³⁹. לקראת קיץ 1923 הביאו האכזבה מהתגשמותו המהירה של החזון הלאומי, משבר העלייה ממארוקו לארץ ישראל וההגבלות שהטילו שלטונות הפרוטקטוראט הצרפתי על הפעילות הציונית, לדחייתה של קבוצה זו מעמדות ההשפעה בהנהגת הארגון הציוני ולהתגבשותה בקזבלנקה של הנהגה חדשה. הנהגה זו היתה צריכה לעמוד במגבלות הפוליטיות שהוטלו על הפעילות הציונית, ולפתח תפיסה רעיונית אשר תאפשר לה לנהל במארוקו פעילות ציונית למרות אותן ההגבלות ולמרות אי-ההתאמה בין תכניה של הפעילות הציונית לבין מאוייהם של יהודי מארוקו⁴⁰.

הנהגה חדשה זו כללה קבוצה קטנה של משכילים יהודים, חניכי התרבות הצרפתית

37 עיין: ש' בן-אברהם (שמואל אלמאליח), 'הד המלחמה האייתי' כמרוקו, המשקיף, 13 כפברואר 1948, עמ' ה; אצ"מ KH4B/39, העתק מכתב מ' שולמן ל'ס' ארליך מה-13 בינואר 1948, מצורף למכתבו של שולמן ללשכת קרן היסוד בירושלים מאותו תאריך. השווה: כהן, הפעילות הציונית בעיראק (לעיל, הערה 22), עמ' 124; יהודה, מבבל לירושלים (לעיל, הערה 13), עמ' 82-85.

38 עיין: יהודה, דיסרטציה (לעיל, סוף הערה 24), עמ' 73-83.

39 שם, עמ' 86-89.

40 שם, עמ' 113-116.

אשר נתינותם הזרה וביטוסם הכלכלי-החברתי אפשרו להם לפעול ללא חשש מפגיעה אפשרית מצד השלטונות⁴¹. עם עלותה להנהגת הארגון הציוני כמארוקו נתנה הקבוצה הציונית מקובלנקה את כל מעייניה בפיתרון הבעיות הפנים-קהילתיות, ובמסגרת פעילותה הציונית החלה לבצע ריפורמות מרחיקות לכת בחיים הקהילתיים. וזאת מפני שהמסגרת הקהילתית הפורמלית, שסמכותה הוגבלה בפקודת ארגון הקהילה החל ממאי 1918, לא נתנה פיתרונות הולמים למצוקה הקשה שמקדה את יהדות מארוקו על רקע התמורות הכלכליות-החברתיות המהירות בשנות העשרים והשלושים⁴².

המניע העיקרי להצטרפותם של המשכילים היהודים כמארוקו להנהגת הארגון הציוני היה איפוא, בדומה למה שהזכרנו ביחס למנהיגי הקהילות ורבניהן בתקופה הקודמת, הטיפול בבעיות הפוליטיות-החברתיות הדוחקות של הקהילה, כאשר רק במקום השני עמדה שאלת ההשתתפות בהשגת מטרות הציונות וסיוע למפעלים בארץ ישראל. אולם, בעוד שלפני שנת 1923 עזבו מנהיגי הקהילות ורבניהן את הארגון הציוני בגלל משבר העלייה ובגלל האכזבה מאי-תמיכה של ההסתדרות הציונית בפיתרון הבעיות הקהילתיות וההגבלות הפוליטיות על הפעילות הציונית, הרי שאצל ההנהגה החדשה של הארגון הציוני כמארוקו שונים היו פני הדברים. הנהגה זו ידעה להסדיר את יחסיה עם השלטונות והיה נוח לה שלא להזדקק להסתדרות הציונית בפיתרון הבעיות החברתיות-הפוליטיות של הקהילה ובכלל זה העלייה לארץ ישראל. לכן היא השתמשה בארגון הציוני כאמצעי להשגתן של ריפורמות בארגון הקהילתי ומכאן יציבותה הממושכת של הנהגת הארגון והתמדתה בפעילות הציונית על פי דרכה. המשכילים היהודים כמארוקו נהגו איפוא כפי שנהגו משכילים יהודים בארצות מוסלמיות אחרות בשנות העשרים ובראשית שנות השלושים, כאשר ביקשו להשתמש בציונות כאמצעי להכנסתן של ריפורמות בארגון החיים הקהילתיים⁴³. ואולם, בהסתגלות זו לתנאי הפעולה במקום, בצמצמה את תכניה

41 על קבוצה זו נמנו ש"ד לוי וי"ר בנאזאראף - סותרים ילידי תטואן שקיבלו את חינוכם במוסדות כ"ח, ושי"כגן וי' טורש - יוצאי מזרח אירופה שקיבלו חינוך צרפתי והגיעו למארוקו בראשית שנות העשרים מצרפת ומאנגליה.

42 על כך מעידים המאמרים הרבים שנדפסו בביטאונה של קבוצה זו: *L'Avenir Illustré*, בנושא הריפורמות הדרושות בקהילת קובלנקה (עיין למשל: *L'Avenir Illustré*, 17 déc. 1926, pp. 6-7; 24 juin 1927, pp. 3-4; 21 mai 1931, pp. 3-4; 1 jan. 1932, pp. 4-5; 15 déc. 1933, p. 3 הדוקומנטאציה בנושא בתיקי י"ד בנאזאראף שבמכון בן-צבי בירושלים). ראוי לציין, שלקבוצה זו היו ניסיונות נפל להתארגן לביצוען של ריפורמות בקהילה גם מחוץ לארגון הציוני. היחמה הראשונה הידועה לנו בכיוון זה עלתה בנובמבר 1926, עם הקמתו של 'Comité d'Etudes Juives' בקובלנקה (עיין: *L'Avenir Illustré*, 3 déc. 1926, p. 19). בשנת 1935, בעת שנסעו באונייה לארץ ישראל במשלחת מארוקו למכבייה השנייה, הגו בנאזאראף, לוי וכגן את רעיון הקמתו של חוג בשם 'על המשמר', כדי לפעול להנהגת ריפורמות בחיי הקהילה היהודית במארוקו. עיין: ארכיון בנאזאראף, מכון בן-צבי, תיק 'עלייה', פרוטוקול הישיבה.

43 עיין: כהן, הפעילות הציונית בעיראק (לעיל, הערה 22), עמ' 45-48; מ' דומני, 'מאבק הציונים לשינוי פני הקהילה בלוב בראשית המאה העשרים', מקדם ומים, ב [בדפוס]. אני מודה לד"ר דומני על שאפשר לי לעיין בכתב היד של מאמרו.

של הפעילות הציונית לפעילות הקהילתית-הפילנתרופית ובהשחמשה בשפה הצרפתית כשפח ההתכתבות והחשמולה, גרמה הנהגה חדשה זו לניחוקו של הארגון הציוני במארוקו מהציבור היהודי הרחב ולהעברת הפעולה הציונית אל חוגי האינטליגנציה היהודית בקהילה.

לכאורה היה מן החכונה במעבר מפעולה בקרב הציבור היהודי הרחב במארוקו לפעולה בחוגי האינטליגנציה היהודית. שהרי לחנועה הציונית, כחנועה לאומית-מדינית, היה נוח יותר להתדיר את רעיונותיה אל חוגי המשכילים היהודים. ואמנם, כך סברו מנהיגי הארגון הציוני בקזבלנקה בחקופה זו. אולם, אם לשפוט על פי חוצאות פעולתם, הנחותיהם הראשונות כי יצליחו לרחום שכבה רחבה מהאינטליגנציה היהודית במארוקו לארגון הציוני לא נחמתו.⁴⁴ עלינו לברר מדוע נכשלו מאמצים אלה.

חוקרים אחדים עסקו באספקטים שונים של חיי היהודים במארוקו בדורות האחרונים ונוקקו לסוגיה זו. הם סברו, בהתבססם על הודהותה של האינטליגנציה היהודית במארוקו עם צרפת ועל זיקתה החזקה אל החינוך ואל ערכי החרכות הצרפתיים, כי הסתייגותה של שכבה זו מהארגון הציוני נבעה, כביכול, מהניגוד הרעיוני בין הלואיליות לצרפת והזיקה לתרבותה, שסצאו את ביטויים היהודי במצעה של 'חברת כל-ישראל-חברים', לבין מטרתיה של החנועה הציונית.⁴⁵ אך עיון במקורות החקופה מלמד אוחנו, כי הניסיון להסיק מהניגוד הרעיוני בין החנועה הציונית לבין חברת כ"ח על יחסה של האינטליגנציה היהודית במארוקו לציונות אין לו על מה שישמוך. על פי המקורות שבידינו ניתן להיווסת כי האינטליגנציה היהודית במארוקו לא יחסה חשיבות להבדלים הרעיוניים בין חברת כ"ח לבין ההסתדרות הציונית ולא ראתה ניגוד בפעולה במסגרת שני הארגונים גם יחד. בשנים 1900–1923 נמנו מנהלים וחניכים של בחי הספר של כ"ח במארוקו על יוזמי הארגונים הציוניים המקומיים. המחזקה אחר קורותיהם של הפעילים הציוניים בני המקום, שעמדו בראש הארגון הציוני במארוקו בשנים 1925–1945, למד כי פעילים אלה, אשר נמנו על האינטליגנציה היהודית, קיבלו את חינוכם בבחי הספר של כ"ח, פעלו בשליחותה של חברת כ"ח במארוקו ומחוצה לה והמשיכו להנהיג ארגונים

44 עיין: 2 p. 1 jan. 1932, p. 2; 4 déc. 1930, p. 2; 1 juil. 1927, p. 2; *L'Avenir Illustré*; אצ"מ KH4B/38, מכתב מ' טורש מקזבלנקה להנטקה, קרן היסוד, ירושלים, מה-17 בדצמבר 1935.

45 עיין: D. Bensimon-Donath, *Immigrants d'Afrique du Nord en Israël-évolution et adaptation*, Paris 1970, pp. 59–60; M.M. Laskier, *The Jewish Communities of Morocco and the AIU: 1860–1956*, dissertation, University of California, Los Angeles 1979, II, pp. 443–492; idem, *The Alliance Israélite Universelle and the Jewish Communities of Morocco 1862–1962*, New York 1983, pp. 194–225; מ' אביטבול, 'הפעילות הציונית בצפון אפריקה עד סוף מלחמת העולם השנייה', פעמים, 2 (קיץ תשל"ט), עמ' 64–91. דונת ולסקיר מוצאים עובדות הסותרות הנחות אלה והמצביעות על גילויי אהדה מצד החניכים והמנהלים של בחי הספר של כ"ח במארוקו לציונות, אך מתקשים ליישב סתירה זו.

המסונפים לה גם בשעה שעמדו בראש הארגון הציוני⁴⁶. יחד עם זאת, בדיקה של הפעולות שביצעו 'אגודת תלמידי כ"ח הוותיקים במארוקו' (Associations des anciens élèves de l'AIU) מעלה כי הן סייעו לפעולה הציונית. 'אגודת תלמידי כ"ח הוותיקים' בקזבלנקה, שבין מנהיגיה היו אישים מרכזיים בארגון הציוני במארוקו, אירתה את שליחי הקרנות הלאומיות להרצאות תעמולה במשכנה, יזמה הרצאות על נושאים ציוניים וסייעה, כעדות מזכירה, להחדרת הרעיון הציוני אל חוגי האינטליגנציה היהודית בקהילה⁴⁷. לאגודה זו היה ייצוג בטקס פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, והיא אירחה את הוועידות הארציות של ציוני מארוקו, שהתכנסו החל משנת 1936⁴⁸. גם עיתונם של יהודים תסידי צרפת וכ"ח במארוקו, *L'Union Marocaine*, פרסם ידיעות על הנעשה בארץ ישראל ובתנועה הציונית. הפולמוס הרעיוני שניהל עם עיתונה של הקבוצה הציונית בקזבלנקה, *L'Avenir Illustré*, בעניין קיומו או העדרו של יסוד לאומי בציונות, סייע על פי עדותו של נציג ההסתדרות הציונית במארוקו ועורכו של העיתון הציוני – יונתן טורש, להפצתה של הציונות בתוגי האינטליגנציה היהודית במארוקו⁴⁹. טשטוש היגוד הרעיוני בין 'חברת כ"ח' לבין ההסתדרות הציונית במסגרת הפעולה במישור הלאומי נסתייע על ידי 'התאמתו' לתנאי המקום של הרעיון הציוני. בוותרם

46 ש"ד לוי י"ר בנאזאראף, הפעילים הציוניים המרכזיים במארוקו מאמצע שנות העשרים ועד לסיום מלחמת העולם השנייה, שימשו בתפקידים מרכזיים בוועד 'אגודת תלמידי כ"ח הוותיקים' בקזבלנקה. ש"ד לוי היה חניך בתי הספר וכית המורש למורים של חברת כ"ח ושימש מורה ומנהל של בתי הספר של החברה בתוניסיה ובמארוקו. הוא עשה גם בשליחות חברת כ"ח בארגנטינה, ייסד בשנת 1900 את 'אגודת תלמידי כ"ח הוותיקים' בקזבלנקה ושימש נשיא כבוד של אגודה זו בסוף שנות העשרים ובראשית שנות השלושים. ואילו י"ר בנאזאראף שימש נשיא אגודה זו באותה תקופה, וגייס את הכספים להקמת משבן חדש לאגודה; בניין זה נפתח במארוס 1932. בין חברי ועד 'אגודת תלמידי כ"ח הוותיקים' בקזבלנקה נמנה גם הפעיל הציוני ממוצא רוסי שמואל כגן. אישים ציונים אלה פעלו בהנהגת האגודה לצדם של 'אליאנטיסטים מתכוללים' ו'מתנגדי הציונות' כאלי נטף, מזכיר ועד קהילת קזבלנקה והעורך והמו"ל של העיתון *L'Union Marocaine*. ש"ד לוי גם יזם כינוס קונגרסים ארציים לאגודות תלמידי כ"ח הוותיקים במארוקו (הראשון בקזבלנקה ב-13 באפריל 1933 והשני בטנג'יר ב-3 באפריל 1934), שבהם הוחלט על הקמת פדרציה לאגודות אלה במארוקו. לוי נבחר לשמש נשיא הקונגרסים ונשיא הפדרציה. ראה: *L'Avenir Illustré*, 15 juin 1928, p. 9; 9 mars 1930, p. 6; 30 avr. 1931, p. 11; 17 mars 1932, p. 1; 15 avr. 1933, pp. 10-11; 31 mars - 8 avr. 1934, pp. 10-11; 31 jan. 1934, pp. 5-8; וכן: מכון בן-צבי, ארכיון בנאזאראף, תיק 'נאומים שונים'.

47 עיין: *L'Avenir Illustré*, 22 juil. 1926, p. 10; 15 oct. 1926, p. 17; 15 avr. 1927, pp. 10-11; 15 juin 1931, p. 5; 15 nov. 1932, p. 15 וראה: אצ"מ KKL5/780, מכתב מא' טורק מקזבלנקה ללשכת הקק"ל בירושלים מה-31 באוקטובר 1933.

48 עיין: מכון בן-צבי, ארכיון בנאזאראף, תיק 'עלייה', מכתב מ"ר בנאזאראף למ' פיתח, מזכיר אגודת 'ידידי האוניברסיטה העברית בירושלים' בפאריס מה-29 באוגוסט 1948; *L'Avenir Illustré*, 29 fév. 1936, p. 3; 31 jan. 1937, p. 4.

49 עיין: אצ"מ S25/3496, דין-וחשבון של טורש מה-10 במארוס 1938.

במתכוון על כל סימן לאומי, קרב מצעם של מנהיגי הארגון הציוני במארוקו מאמצע שנות העשרים למצעה של חברת כ"ח, עד כדי חפיפה ביניהם. לאחר מלחמת העולם השנייה, בעקבות השינוי שחל באוריינטאציה של חברת כ"ח ביחס לפיתרון הלאומי, אנו עדים להזדהות גלויה של חוגים הקרובים ל'חברת כ"ח' במארוקו עם החנועה הציונית⁵⁰. לפי זה נראה לנו שלא הניגוד הרעיוני, אם אכן נניח שהיה קיים ניגוד בקרב קבוצה מסוימת של יהודים לא מקומיים⁵¹, הוא אשר השפיע על רוב חוגי האינטליגנציה היהודית במארוקו להסתייג מהארגון הציוני ומפעולותיו. חוגים אלה, אשר היו תלויים במעמדם החברתי-הכלכלי כמידה רבה בשלטונות מארוקו, ביקשו להתרחק מכל פעולה שהיה בה משום חשש נוק למעמדם⁵². מכאן נובעת אדישותם והסתייגותם מהציונות, מה גם

50 לאחר מלחמת העולם השנייה החלו פעילים ציוניים, גם מחוץ לקזבלנקה, בפעולה ל'כיבוש' אגודות תלמידי כ"ח הוותיקים' (עיין: אצ"מ, תיקי מחלקת הנדעו 10235/735, מ' עמר, 'סקירה על מצב הנדעו היהודי במקנס', ט"ז בסיון תש"ה / 28.5.1945). בקונגרס הארצי של 'פדרציית אגודות תלמידי כ"ח הוותיקים' במארוקו שהתכנס ב-26-27 באפריל 1947 הושרה 'התקווה' ונקבעה ועדה לדיון בנושאי 'היהדות'; עיין: Noar, mai 1947, pp. 8-9; juin-juli. 1947, p. 19.

51 S. Kagan, 'Le sionisme au Maroc', *Bulletin de la F.S.F.* (above, n. 21), p. 5. כגן מציין במאמרו, כי 'המתנגדים לציונות' במארוקו הם מחוגי האינטליגנציה היהודית יוצאי תוניסיה ואלג'יריה, והוא מביא מטיעוניהם אלה נגד ההתארגנות הציונית במארוקו: (א) הציונות אינה אלא נושא לעיון; (ב) הרעיון הציוני מנוגד לפטריוטיזם וללואיאליות לצרפת; (ג) הסיוע ליהודי מארוקו הנמצאים במצוקה קודם לסיוע ליהודי ארצות אחרות; (ד) הציונות יוצרת 'התבדלות' חדשה של היהודים. דברים בנוסח זה השמיע גם ש"ד לוי בוועידה הארצית הראשונה של ציוני מארוקו (עיין: *L'Avenir Illustré*, 29 fév. 1936, p. 3). "טורש הגדיר את המתנגדים לציונות במארוקו כ'אליאנסיסטים אדוקים' ועשירים גדולים יוצאי תוניסיה ואלג'יריה (בשיחה שקיים עם הכותב ב-17 יוני 1975). ואילו יוסף ה' לוי מפאס, הכותב כי מנהל בית הספר של כ"ח ברבאט רודף את הציונים, לא שכת לציין כי המדובר בנתין בריטי יליד גיברלטאר (עיין: אצ"מ ZA/2669, מכתב מ"ה לוי לברנשטיין מה-4 במאוס 1921). דברים אלה של י"ה לוי שימשו בסיס לקביעתה של דונת (לעיל, הערה 45).

52 על 'המתבוללים' במארוקו, המסתייגים ואף מתנגדים לציונות, הרבו לדבר השליחים והפקידים של הקרנות הלאומיות שבאו למארוקו כדי לאסוף תרומות. עיין: KH4C/690, מכתב מנ' הלפרן מטנג'יר ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-4 בדצמבר 1924; KH4B/687, מכתב ממ' מסיקה מקזבלנקה לקאהן מה-29 במאי 1929; KKL5/618, דינרוחשבוני של י"י כהן, ללא תאריך, עמ' 21; KKL5/473, התזכיר של י' טשרנוביץ מג' בסיון תר"ץ; KKL5/780, הדינרוחשבוני של טורק מה-9 ביולי 1934; KH4C/690, מכתב מנ' הלפרן בפאריס ללשכת קרן היסוד בירושלים מה-16 בינואר 1927. אך גם על פי דיווחים אלה ניתן ללמוד, כי ב'משכנם של המתבוללים' ניתן היה לקיים הרצאה ציונית, וגם 'אחד המתנגדים המושבעים' של הציונות בקזבלנקה הפך לידיד הציונות לאחר שנכת שהפעולה הציונית שבה השתתף וכתה לאישור השלטונות ואינה מסכנת את מעמדו. ראוי לציין, כי הפעילים הציוניים המקומיים נמנעו בדיווחיהם למוסדות הלאומיים מלהדביק את התווית 'מתבוללים' למסתייגים מהארגון הציוני בקרב בני הקהילה היהודית במארוקו. נראה שמונח זה לא תאם את המציאות החברתית של יהודי מארוקו. ד"ר נתן הלפרן, שבשנות העשרים שהה תקופה ארוכה במארוקו בשליחות קרן היסוד ותיאר בראשית שליחותו למארוקו את האינטליגנציה היהודית העשירה בקזבלנקה כמונח 'מתבוללים', התנגד להבחנה שעשה שליח הקק"ל למארוקו

שהפעילים הציונים במארוקו לא הצליחו, כאמור, להעלים את הצביון הפוליטי של הציונות, שהיה מנוגד למדיניותם של שלטונות החסות במארוקו. מבחינה זו היתה האינסליגנציה היהודית במארוקו זהה ברובה לשכבה המקבילה בחברה היהודית בארצות מוסלמיות אחרות בשאלת מעורבותה הציונית⁵³.

ג. הנוער היהודי במארוקו והארגון הציוני

האמצעים שהפנה הארגון הציוני במארוקו בשנים 1925–1935 לדתימת חוגים רחבים מהאינסליגנציה היהודית לארגון הציוני, סייעו לקירובו של הנוער היהודי המשכיל מהשכבות התברתיות הכלכליות הבינוניות והנמוכה בקהילה אל הציונות⁵⁴. נוער זה, אשר נפלט מבתי הספר המודרניים במספרים גדלים והולכים, התקשה למצוא מקום עבודה מתאים בתקופה של משבר כלכלי ופוליטי, ותר אתר פיתרון הולם לבעייתו⁵⁵. ההשכלה שקיבל בבתי הספר המודרניים לא פגעה בדבקותו במסורת היהודית משום שנוער זה לא שינה את מסגרת הקיום המשמרת של המלאח ולא עבר לשכונות האירופיות. זיקתו למסורת היהודית ולמורשת אבותיו עוררה בו את הרצון להתחקות אתר שורשיו ההיסטוריים התרבותיים ולהזדהות עם בני עמו בשעה של מצוקה פוליטית⁵⁶.

אולם, מדיניות המוסדות הציוניים לא עודדה את העלייה מארצות האסלאם, ואילו הפעילות הציונית נתייתה לארגון מגביות לקרנות הלאומיות וכאמור פנתה, בסיועם הפעיל של המוסדות המרכזיים של התנועה הציונית ושליתיה למארוקו, אל השכבה של

⁵³ כהן כשנת 1930 בין 'ציונים' לבין 'מתכוללים'. הלפרן גרס עתה כי יש לחלק את יהדות מארוקו על פי דרגת התפתחותם - בין 'בערות' ל'קידמה', ובין 'שמרנות מרוקנית' לבין 'סביליזאציה צרפתית'. עיין: אצ"מ KH4C/690, מכתב מהלפרן מטנג'יר ללשכת קרן היסוד בלונדון מה-4 בדצמבר 1924; KH4B/38, מכתב מהלפרן מפאריס להנהלת קרן היסוד בירושלים מה-5 בדצמבר 1930.

⁵⁴ עיין: כהן, הפעילות הציונית בעיראק (לעיל, הערה 22), עמ' 123–124; יהודה, גורמים (לעיל, סוף הערה 22), עמ' 250–251.

⁵⁵ על כך העיד טורש בשיחתו עם כותב שורות אלה ב-17 כינוי 1975. טורש טען כי התקשה להשפיע על היהודים המבוגרים במארוקו להירתם לארגון הציוני בשנים 1925–1935. לעומת זאת, השפיעו לדעתו התעמולה שניהל מעל דפי עיתונו *L'Avenir Illustré* והשיחות הרבות שקיים עם הנוער היהודי ברחבי מארוקו, והביאו לדתימת הנוער אל הציונות למן אמצע שנות השלושים.

⁵⁶ עיין: D. Bensimon-Donath, *Evolution du judaïsme marocain sous le Protectorat français 1912–1956*, Paris 1968, p. 42, ועיין: לסקיר, דיסרטציה (לעיל, הערה 45), עמ' 503.

⁵⁷ עיין: אצ"מ KKL5/618, הדין וחשון של י"י כהן (1930). כהן כותב בין השאר: 'C'est surtout sous l'effet de l'ardent amour de ces masses [juifs du maroc] pour Eretz-Israël, pour la langue hébraïque, que des générations de jeunes gens instruits et formés à l'écart de nos aspirations les plus chères, ont fini par s'intéresser de près au problèmes juives du point de vue de l'unité du peuple juif tout entier, de la solidarité juive dans le monde en général et de la constitution d'un Foyer National juif en Palestine, en particulier...'

בעלי היכולת בקהילה. במציאות זו לא יכול היה הנוער היהודי לחפוס מקום חשוב כארגון הציוני המקומי.

לקראת אמצע שנות השלושים, בעטיים של השינויים החברתיים-הפוליטיים שעברו על יהדות מארוקו, ולאחר שהוקצב מספר קטן של רישיונות עלייה לצעירים יהודים ממארוקו, אנו עדים לראשית כניסתו של הנוער היהודי בארץ זו לארגון הציוני. נוער זה חידש את הפעילות הציונית במקומות שבהם היא שותקה לאחר ההתעוררות של השנים 1918–1923. הנוער הפך לגורם המרכזי בכינוסי הוועידות הארציות השנתיות של ציוני מארוקו, שהחלו להתכנס בשנת 1936⁵⁷, עד כי בוועידה הרביעית של ציוני מארוקו, שהתקיימה ערב מלחמת העולם השנייה, נידונה שאלת מתן ייצוג לנוער היהודי בוועד הפועל של הארגון הציוני במארוקו⁵⁸. מלחמת העולם השנייה והשינוי במדיניותה של ההסתדרות הציונית, שהחלה לפעול לעידוד העלייה מארצות האסלאם, הגבירו את מעורבותו של הנוער היהודי במארוקו בארגון הציוני. ארגוני נוער יהודי אשר ניהלו פעילות תרבותית-ספורטיבית, החלו עוברים לפעילות ציונית מוצהרת. הפעולה להפצת השפה העברית החדשה והתרבות הארצישראלית בקרב הנוער היהודי במארוקו הלכה ונתרחבה, והוקמו הארגונים הראשונים של נוער תלוצי במארוקו⁵⁹. את נהייתו של הנוער היהודי במארוקו אחר הרעיון הלאומי-המדיני היטיב לתאר ש"ד לוי – האיש המרכזי בארגון הציוני במארוקו בשנים 1925–1945, במכתב אל המחלקה לארגון של ההסתדרות הציונית בירושלים ממאוס 1944:

בכל צרי מרוקו: קזבלנקה, פאס, מכנאס, מראכש, אספי, רבאט, מבלי להזכיר קהילות אחרות, ישנה התעוררות מרשימה לרעיון תקומתה של ארץ-ישראל. התעוררות אשר מצאה את ביטויה בפתיחתם של קורסים ללימוד השפה העברית החדשה בהם מבקרים מאות צעירים, בהקמתם של מועדונים בהם ניתנות הרצאות על נושאים ארצי-ישראליים ומתנהלות שיחות בשפה העברית, ובאסיפות הסברה בהן נמסרות ידיעות על המתרחש בעולם היהודי

57 ראה: 'Les Assises de la Conférence des Collaborateurs du "Keren Kayemet" du "Keren Hayesod" et du "Chekel"', *L'Avenir Illustré*, 29 fév. 1936, pp. 3, 12; 'La 2me conférence Régionale...', *ibid.*, 15 fév. 1938, p. 4. במבוא לדין-חשבון על הוועידה השנייה נאמר ב"ן השאר: 'Il est rejoyssant de constater que c'est l'élément jeune et vigoureux celui que contient en puissance tous nos espoirs d'avenir, qui entre d'emblée dans l'action militante...'. גם טורש טען כי 90% מבין באי הוועידות הארציות של ציוני מארוקו שהתקיימו בסוף שנות השלושים היו צעירים (בשיחתו הנ"ל שקיים עם הכותב).

58 עיין: 'L'IVe Conférence Régionale..., rapport moral (présenté par J. Tursz)', *L'Avenir Illustré*, 30 juin – 15 juil. 1939, p. 8

59 עיין: אצ"מ, תיקי מחלקת הנוער, 10235/735, מ' עמר, 'סקירה על מצב הנוער היהודי במקנס', ט"ז בסיון תש"ה / 28.5.1945; שם, 'דר"ח על מרוקו' מה-2.3.1945 (נכתב על ידי שליחי המוסד לעלייה לצפון אפריקה). ועיין: יהודה, דיסרטציה (לעיל, סוף הערה 24), עמ' 168–175.

ובארץ ישראל. שירי ארץ ישראל מושרים כפי כל וחלומם של צעירים רבים הוא העלייה לארץ ישראל. רבים משתתפים בהכשרות חקלאיות.⁶⁰

לאחר מלחמת העולם השנייה מצא אפוא הנוער היהודי במארוקו את דרכו אל הארגון הציוני ונטל חלק פעיל בפעולה הציונית. כוועידות הארציות של ציוני מארוקו, שהתכנסו לאחר המלחמה, הוקדשו דיונים מיוחדים לבעיית הנוער היהודי המקומי. נתקבלה החלטה להקים ארגון מרכזי לנוער במסגרת הארגון הציוני הכללי, ולהפקיד את הטיפול בענייני הנוער בידיו של אחד מחברי הוועד הפועל של 'הפדרציה הציונית של מארוקו'.⁶¹

בתקופה של טרם הקמת המדינה עדיין לא הושפע הנוער הציוני במארוקו, כניגוד לאחיו בחוניסיה ובאלג'יריה, מהזרמים הפוליטיים ביישוב בארץ. שליחי התנועות והמפלגות לא הגיעו עד אז למארוקו ושליחי המוסד לעלייה ב', שקבעו את מרכז פעולתם בחוניסיה, ניהלו אך פעולה מצומצמת במארוקו, וגם זו ללא הדגשת הזרמים השונים ביישוב שבארץ ישראל. השנים שבין סיום מלחמת העולם השנייה ובין הקמתה של מדינת ישראל היו שנים של הארמוניה יחסית בפעולה הציונית במארוקו, כאשר הנוער היהודי הקים בסיס רחב של ארגוני נוער חלוציים, השתלב בארגון הציוני ושיחף פעולה עם ההנהגה הוותיקה. בתקופה שלאחר קום מדינת ישראל השתנה מצב זה עד בלי הכר, כאשר באו שליחי התנועות הציוניות לפעול במארוקו והחדירו את הפיצול המפלגתי לארגון הציוני.⁶²

מהדיון ביחס יהודי מארוקו לארגון הציוני למדנו, כי בדומה למה שאירע בקהילות ישראל אחרות, היה הנוער היהודי המשכיל במארוקו, מהשכבות הבינוניות והנמוכה, לנושא דגלה של הציונות כתנועה לאומית-מדינית מגשימה וחתר לעלייה חלוצית. המאמצים לרתום חוגים רחבים מהאינטליגנציה היהודית ואת בעלי היכולת בקהילות לארגון הציוני לא עלו יפה, לרוב משום הסתייגותן של שכבות אלה מפעולה פוליטית העלולה לסכן את מעמדן הכלכלי-החברתי, ומשום שלא מצאו בהסתדרות הציונית גוף היכול לסייע בידן

60 עיין: אצ"מ S5/794, מכתב מש"ד לוי למחלקה לארגון מה-21 במארס 1944. דברים בנוסח זה כתב לוי להנהלת ההסתדרות הציונית בירושלים ב-21 בנובמבר 1943 (שם, שם). ועיין: אצ"מ KH4B/38, מכתב מל' יפה לא' הנטקה מנובמבר 1944.

61 החלטות הוועידה הראשונה שהתכנסה לאחר מלחמת העולם השנייה מדברות על הצורך בכינוס דחוף של 'קונגרס לנוער היהודי', שבו ייוצגו כל תנועות הנוער היהודי במארוקו והוא יתנהל בחסות 'הפדרציה הציונית של מארוקו'. אף החלט על מינוי Commissariat Central de la jeunesse du Maroc, שתרכו את הפעולה בקרב הנוער היהודי ברחבי מארוקו. עיין: אצ"מ S5/794, Compte-Rendu de la Conférence Régionale de la Fédération Sioniste du Maroc tenue à Casablanca les 8, 9 et 10 juin 1946, pp. 6-7. החלטות אלה לא יושמו, והוועידה השנייה, שהתקיימה לאחר המלחמה, שבה ואישרה את החלטות הנו"ל ודרשה את יישומן. עיין: אצ"מ S5T/596, Conférence Régionale de la F.S.M. du 22 et 23 mars 1947, Resolution et voeux, Jeunesse

62 שם, שם. ועיין: אצ"מ, תיקי מחלקת הנוער, 10235/735, דין-וחשבון על מארוקו מה-2.3.1945.

לפתור את הבעיות הדוחקות של קהילתן, ולא משום התנגדות רעיונית. ואולם, שכבות אלה שהנהיגו את הקהילה ראו בעלייה אמצעי שאין טוב ממנו לפיתרון המצוקה הכלכלית-חברתית של קהילותיהם על ידי הפניית השכבות החלשות והנחשלות לארץ ישראל. ואילו המוני הקהילה נשאו את עיניהם לציון מתוך זיקה דתית-משיחית ובתקווה כי עם עזיבת הגולה והעלייה לארץ ישראל יבוא גם הקץ למצוקתם הכלכלית-הפוליטית⁶³. לפי זה ניתן להסיק, כי הגורם הדומיננטי בהתפתחותו ובחיזוקו של הארגון הציוני במארוקו היה היקף העלייה לארץ ישראל. ולא חשוב מה היו אופיה ומניעיה: היתה זו עלייה חלוצית או משיחית, עליית מצוקה או רווחה, עליית צעירים רווקים או עלייה של משפחות, עליית עירוניים או כפריים. לכן אין לתמוה שעם שינוי יחסה של ההסתדרות הציונית לעלייה מארצות האסלאם, החל בסוף שנות השלושים, הלך וגבר כוחו של הארגון הציוני במארוקו, כי העלייה לארץ ישראל ליכדה מסביב לארגון הציוני את כל הרבדים החברתיים בקהילה.

63 ועיין: Z. Yehuda, 'The Place of Aliyah in Moroccan Jewry's Conception of Zionism', *Studies in Zionism*, VI, 2 [12] (1985), pp. 199–210

2

חברת היסטוריה

Moroccan Jewry and the Zionist Organization in the Years 1900–1948 /
 יהודי מארוקו וההתארגנות הציונית בשנים 1900–1948
 Author(s): צבי יהודה and Zvi Yehuda
 Source: *Zion* / ציון, כרך נא, חוברת ג / 1986 / תשמ"ו pp. 333-355
 Published by: Historical Society of Israel / החברה ההיסטורית הישראלית
 Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23559503>
 Accessed: 07/01/2015 02:17

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

13
 216
 חברת היסטוריה

Historical Society of Israel / החברה ההיסטורית הישראלית is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* / ציון

<http://www.jstor.org>